

ОСОБЛИВОСТІ ГРУПОВОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ «БАТЬКО – ДИТИНА»: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

PECULIARITIES OF GROUP WORK WITHIN THE “PARENT – CHILD” SYSTEM: THEORETICAL FUNDAMENTALS

Метою статті є представлення основних психологічних підходів до роботи з батьківськими групами в рамках окремих психолого-педагогічних концепцій. Взаємодія психолога й соціального працівника з батьками переважно відбувається в рамках психологічної консультації. Останнім часом все частіше використовуються групові методи роботи з батьками як з огляду на свою економічність, так і завдяки ефективності, найчастіше більш високої порівняно з індивідуальною роботою. У вітчизняній літературі вкрай недостатньо висвітлена робота з батьківськими групами. Зазвичай така робота здійснюється як доповнення до корекційних програм для дітей або є складовою частиною проведення психолого-педагогічної корекції. Ознайомлення з основними теоретичними засадами роботи з батьківськими групами дає можливість фахівцям ефективно проводити навчання та вирішувати психолого-педагогічні проблеми батьків. Як метод використано теоретичний аналіз засад групової роботи з батьками, її мети, очікуваних результатів та загальних принципів їх проведення. У статті розглянуто основні теоретичні трактування й розуміння психолого-педагогічної групової роботи з батьками. На основі теоретичного аналізу сучасних концепцій групових методів роботи з батьками виокремлено її основні сутнісні елементи. Розглянуто напрями роботи з батьками, особливості методів, способів і прийомів, основні особливості, характерні для різних концепцій. Подано короткий огляд групової роботи з батьками в історичному аспекті. Підкреслено важливість взаємодії з дітьми вже з раннього віку і формування в батьків гуманного ставлення до них. Виділено загальні засади, які лежать в основі реалізації програм групової роботи з батьками, такі як орієнтація на потреби дитини; формування свідомої і цілеспрямованої батьківської поведінки; взаємоповага; рівність; співпраця; розвиток емоційної сфери; підтримка позитивного образу «Я»; вміння висловлювати власні почуття.

Ключові слова: батьківські групи, групові методи роботи, поведінкові моделі, виховання дітей, форми взаємодії.

In practice, the interaction between a psychologist, a social worker and parents occurs mostly within

the framework of psychological counselling. However, recently, group methods of working with parents are being increasingly used due to their economic feasibility as well as effectiveness; moreover, in many cases it is even higher when comparing with individual work. In Ukrainian literature, work with parent groups is insufficiently covered; what is more, most often such work is conducted to complement the correctional programs for children, or it is a part of conducting psychological and pedagogical correction. Familiarization with basic theoretical fundamentals of working with parent groups provides the opportunity to conduct training effectively and solve parents' psychological and pedagogical problems.

Analysis of psychological and pedagogical approaches in working with parent groups within the framework of certain psychological and pedagogical concepts.

Theoretical analysis of fundamentals of group work with parents and general principles of their organization.

The article deals with main theoretical interpretations and understanding of psychological and pedagogical group work with parents. As based on theoretical analysis of contemporary concepts of group methods of work with parents, its main essential elements are distinguished. A concise overview of group work with parents in historical aspect is presented. In particular, early experience of interaction between parents and children within the framework of psychodynamic approach; three-dimensional theory of interpersonal behavior through the lens of psychoanalytical approach; problems of interaction between an adult and a child in accordance with the concept by Alfred Adler; principle of logical and natural consequences, principle of refusal to use force, principle of acceptance and response to the children's needs, principle of providing support to children by Rudolf Dreikurs; ways of verbal interaction between an adult and a child which lead to building democratic relations with children; ideas of development of emotional sphere of parents by realizing their own real feelings, values and expectations according to the concept by H. Jainott; field of work with parents based on ideas of humanistic psychology; views of C. Rogers on innate goodness of a person and others.

Key words: parent groups, group methods of work, behavioral models, upbringing of children, forms of interaction.

УДК 159.964.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.8>

Корнієнко І.О.

к.психол.н.,
старший науковий співробітник
Український науково-методичний центр
практичної психології
і соціальної роботи

Постановка проблеми. Інтерес до проблем сімейного виховання в нашій країні пов'язаний з новими соціально-економічними умовами. Зміна ідеологічних орієнтирів або повна їх відсутність створює труднощі, з якими стикаються сучасні батьки. Водночас демократизація суспільних інститутів не може оминути сімейні стосунки. Це зумовлює поглиблення розуміння сім'ї як головного фактору,

який визначає не тільки розвиток дитини, але й розвиток суспільства загалом.

Групова робота з батьками часто стає одним із найбільш ефективних засобів формування психологічного мислення та психологічної культури особистості. Групові ефекти дають можливість подолати відчуття унікальності власних труднощів, отримати зворотній зв'язок від інших учасників процесу й дітей,

подивитися на власну сім'ю з іншої точки зору. Усвідомлюється необхідність прийняття дитини через можливість визнання її цінностей, поваги до її права бути такою, яка вона є.

Постановка завдання. Метою статті є ознайомлення з практиками групової роботи з батьками, які представлені в різноманітних психолого-педагогічних концепціях виховання дітей.

Як метод дослідження використано теоретичний аналіз психолого-педагогічних концепцій, орієнтованих на практику роботи з батьками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність звернення до роботи з батьками в практиці консультування дитячого розвитку вперше була задекларована в рамках психодинамічного підходу. Важливою заслугою психоаналітичного напрямку є те, що його засновники звертали увагу на ранній досвід взаємодії батьків із дітьми та на різні види психічної травматизації у дитячому віці (З. Хол, А. Фрейд, К. Хорні, М. Ейнсворт). Вони підкреслювали важливість взаємодії з дітьми вже в ранньому віці та гуманного ставлення до них [4, с. 51; 7, с. 102; 23, с. 401].

У напрямі психоаналітичного підходу набула популярності тривимірна теорія інтерперсональної поведінки В. Шутца [3, с. 201]. На його думку, для кожного індивіда характерні три міжособистісні потреби, такі як потреба включення, потреба в контролі й потреба в любові. Порушення цих потреб може призводити до психічних розладів. Сформовані в дитинстві поведінкові моделі цілком визначають способи орієнтації дорослої особистості у ставленні до інших. Теорія В. Шутца відтворює фундаментальне положення психоаналізу про визначальну роль раннього дитинства у розвитку особистості.

Проведення батьківських груп значною мірою ґрунтується на низці загальних принципів організацій їх роботи. С. Славсон вводить поняття «первинний кодекс групи», що включає три такі основні постулати: предмет дискусій (діти й спосіб взаємодії з батьками); всі члени групи мають право на вільну участь у дискусії; тренер – не єдине джерело інформації та суджень [2, с. 301; 12, с. 204].

Одним із піонерів дослідження взаємодії дорослого з дитиною по праву можна вважати Альфреда Адлера. Адлеріанський напрям у роботі з батьками має свої методи, способи й прийоми, може розглядатись як відмінний від психоаналітичного підходу. Основними постулатами адлерівського виховання є «рівність», «співпраця» й «природні результати». З ними пов'язані два центральні принципи виховання, такі як відмова від боротьби за владу та врахування потреб дитини. А. Адлер підкреслював рівність між батьками і дітьми

як в галузі прав, так і у сфері відповідальності, рівність, але не тотожність. Необхідно навчити батьків поважати унікальність, індивідуальність і недоторканність дітей із раннього віку, як вважав А. Адлер. Основною засадою сімейного виховання, за А. Адлером, є взаємоповага членів сім'ї. Самосвідомість дитини він ставить у пряму залежність від того, наскільки її люблять і поважають у сім'ї. Цей напрям роботи з батьками ґрунтується на їх свідомій і цілеспрямованій поведінці. А. Адлер розглядає навчання батьків не тільки з точки зору розвитку дитини та сім'ї, але й з точки зору суспільства, тобто як діяльність, результат якої впливає на його стан [1, с. 212].

Рудольф Дрейкус поклав початок організації дискусійних груп із батьків, що проживають по сусідству. Він сприяв розробленню ідеї «сімейної ради» як одного із засобів, який допомагає встановити атмосферу любові та довіри в будинку, і виходив із того, що батьки будуть обмінюватися один з одним досвідом, ставити питання й прагнути отримати підтримку та схвалення групи. Основне завдання ведучого групи полягає в умілій організації дискусії, постановці питань, причому кожен член групи періодично може відігравати роль лідера групи під час обміну інформацією або спеціальними знаннями [17, с. 293].

Велика заслуга в описі й застосуванні методів адлеріанської терапії належить Є. Сидоренко. У своїх працях вона відзначає способи вербальної взаємодії дорослого з дитиною, які приводять до побудови демократичних відносин із дітьми [13, с. 51].

У 50-х роках у США виник напрям групової роботи з батьками, заснований Х. Джайнотт [6, с. 15], американським дитячим психотерапевтом, і він отримав в літературі назву «модель групового психологічного консультування». Його концепція гуманізації виховання побудована на ідеї розвитку емоційної сфери батьків за допомогою усвідомлення ними своїх справжніх почуттів, цінностей та очікувань. У написаних посібниках для батьків Х. Джайнотт не подає теорії, а в доступній формі розглядає виключно прості питання: як говорити з дітьми, коли їх хвалити і коли карати, питання дисципліни, привчання до гігієни тощо. Модель групового психологічного консультування батьків дає змогу більш об'єктивно взаємодіяти учасникам групи зі своїми власними дітьми. Основними методами є групова дискусія, робота в підгрупах, рольові ігри. Ознакою батьків, для яких групова робота може бути корисною, є відсутність проблем «хронічного» характеру.

Згідно з Х. Джайнотт, спілкування батьків з дітьми має базуватись на трьох основних засадах: батьки завжди повинні прагнути підтримувати позитивний образ «Я» у дитини;

слід говорити про ситуацію, вчинок дитини, уникаючи особистісних негативних оціночних суджень; дорослий у спілкуванні завжди виступає ініціатором пропозиції щодо співпраці [22, с. 275].

У західній психології існує напрям роботи з батьками, заснований на ідеях гуманістичної психології, що функціонує в напрямі концепцій Г. Оллпорта, А. Маслоу, К. Роджерса, Ш. Бюллер, В. Франкла, Р. Мея і багатьох інших. Г. Оллпорт, А. Маслоу і К. Роджерс створили філософію науки, що визнає пріоритетність людської суб'єктивності. Незважаючи на відмінності напрямів гуманістичної психології, загальним для них є підхід до людини як до специфічної моделі, що відрізняється від моделей, які пояснюють поведінку тварин або машин. Істотну роль при цьому відіграє активність особистості. Р. Мей, визнаючи важливість впливу елементів зовнішнього середовища, підкреслює, що не можна приписувати особистісні проблеми факторам спадковості або навколишнього середовища. Для їх вирішення, на його думку, слід перерозподілити напруження всередині особистості, а не шукати його причини зовні [5, с. 102; 15, с. 134].

К. Роджерс вважав, що дуже важливо вміти встановлювати «допомагаючі відносини» батьків із дитиною, вчителя з учнем, терапевта з клієнтом. На думку К. Роджерса, збільшення прийняття себе покращує прийняття іншого, і все це приводить до позитивних змін у ставленні людини до оточення. В рамках гуманістичної психології сформульовані принципи гуманістично-психологічного підходу до шлюбу, в якому кожен із подружжя може залишатися самим собою і розвивати свої таланти. Ці принципи пов'язані з концепцією А. Маслоу про самоактуалізацію і з поглядами К. Роджерса про вроджену доброту людини [14, с. 259].

Д. Шапіро відзначає, що в поведінково орієнтованих теоріях внутрішньосімейні конфлікти розглядаються як функція «низької норми позитивних взаємопідкріплень», а терапевтичні зусилля спрямовані на зменшення негативу в комунікаціях між членами сім'ї; традиційний психоаналітичний підхід зосереджений на ранньому негативному досвіді; гуманістично орієнтована психотерапія сім'ї на перше місце ставить конгруентну, взаємносприймаючу та емпатичну міжособистісну взаємодію [21, с. 321].

Практичне втілення теорій взаємодії батьків і дітей розробив Томас Гордон, а найбільш відомою і поширеною є його програма «Тренінг ефективного батька». У моделі Т. Гордона увага акцентується на формуванні навичок спілкування у батьків. Завдання роботи з батьками, за Т. Гордоном, полягає у засвоєнні двох

таких основних умінь: активно слухати, тобто вміти чути, що дитина хоче їм сказати, та вміння висловлювати власні почуття словами, зрозумілими для дитини [11, с. 25; 23, с. 401].

Т. Гордон поділяє навички, які батьки повинні засвоїти на заняттях, на такі дві групи: необхідні для вирішення проблем дитини і необхідні для вирішення проблем батьків. Будь-яка проблема повинна вирішуватися батьками спільно з дітьми. На заняттях в групі батьки навчаються активного слухання, самовираження, прийомам ведення бесіди, закріплюють почуття впевненості в собі [11, с. 34].

Значний внесок у вивчення взаємодії батьків з дітьми, безумовно, здійснили представники біхевіористського напрямку.

Основний акцент у цьому напрямі робиться на дослідженні техніки поведінки батька й формуванні вмінь модифікації поведінки дитини. Більшість прихильників біхевіористської теорії визнає, що поведінка виникає в результаті впливу як явних (які можна дослідити), так і прихованих факторів. Проте біхевіористів цікавлять лише спостережувані змінні, які можна виміряти.

Зусилля практиків цього напрямку в роботі з батьками зосереджені переважно на їх навчанні методиці зміни поведінки дитини. Так, застосовуючи поведінкові методи, Р.Дж. Валер, Дж.Х. Вінкель, Р.Ф. Петерсон і Д.С. Моррісон одночасно успішно навчили в процесі групової роботи матерів хлопчиків дошкільного віку методам нівелювання неприйнятних реакцій, диференційного підкріплення і тайм-ауту. У дослідженнях вчених описуються різноманітні випадки, наприклад, за допомогою системи символічних підкріплень, тобто так званої знакової економії, можна відучити дитину дряпати себе [20, с. 26].

Застосування поведінкової моделі в процесі групової роботи з батьками передбачає опанування батьками специфічних поведінкових методів для досягнення та оцінювання заздалегідь поставлених цілей. Прихильники біхевіоризму орієнтовані на спостереження і піддають вимірюванню поведінкові реакції, а також факти оточуючої дійсності, які можна корегувати за допомогою методики модифікації поведінки. Це повинні бути контрольовані поведінкові реакції, які активні, достатньо легко піддаються зовнішньому спостереженню і фіксації [8, с. 127; 9, с. 111].

Один з авторів навчально-теоретичної моделі Я. Хямляйнен вважає метою групової роботи прищеплення батькам, а через них і їхнім дітям соціальних навичок поведінки, під якими розуміються навички соціального спостереження. Він наголошував на застосуванні принципів теорії у вихованні дітей, а також створенні певних оціночних програм для зміни поведінки дитини [18, с. 27].

Однією з популярних і часто використовуваних моделей роботи з батьками є модель, заснована на трансактному аналізі. Теорію трансактного аналізу застосовували в роботі з батьками такі психологи, як К. Стейнер, М. Джеймс і Д. Джонгвард. Техніка роботи в рамках трансактного аналізу передбачає освоєння основних понять цього теоретичного напряму й перенесення їх на сімейний ґрунт. Робота в групах обумовлює знайомство батьків з концепцією особистості за теорією Е. Берна та з основними елементами структурного аналізу [19, с. 57; 20, с. 26].

Слід зазначити, що групова робота з батьками проводиться фахівцями різних напрямів. Найчастіше такі групи організуються з психотерапевтичною метою, однак у подальшому їх автори переносять свій досвід роботи в практику проведення груп для батьків, діти яких не мають яскраво виражених психічних порушень. Основною формою проведення занять є жива дискусія в групі, яка складається з 6–8 батьків і терапевта.

Опис групових методів роботи з батьками в рамках корекційної програми з дітьми-невротиками можна знайти в роботах А.Я. Варгі, А.С. Співаковської [6, с. 63; 10, с. 222; 16, с. 49]. Розуміння сутності дитячих проблем і поліпшення взаємин з батьками, яке відбувається в процесі групової роботи, підвищують ефективність психокорекційних заходів з дітьми.

Серед інших напрямів можна відзначити також системи, пов'язані з впливом релігійних поглядів на виховання дітей. Широко відомий один із провідних теоретиків цього напряму Р. Кемпбелл. Багато в чому його висновки збігаються з іншими теоріями, позбавленими християнського відтінку [17, с. 259].

Висновки з проведеного дослідження.

Описані концепції багато в чому доповнюють одна одну, що розширює діапазон використання елементів різних програм у практиці групової психолого-педагогічної роботи з батьками. Вони орієнтовані на різну практику роботи з батьками, мають різні цілі, завдання, установки, а також різні рівні складності. Використання одних моделей або розроблення власних моделей групової роботи з батьками неможливо без знання загальних засад, які лежать в основі їх реалізації, таких як орієнтація на потреби дитини; формування свідомої і цілеспрямованої батьківської поведінки; взаємоповага; рівність; співпраця; розвиток емоційної сфери; підтримка позитивного образу «Я»; вміння висловлювати власні почуття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Воспитание детей: взаимодействие полов. Ростов-на-Дону, 1998. 448 с.

2. Андреева Т.В. Психология семьи : учебное пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 348 с.

3. Андреева Т.В. Семейная психология : учебное пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 244 с.

4. Браун Дж., Кристенсен Д. Теория и практика семейной психотерапии. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 352 с.

5. Бурняшов М.Г. Сімейна терапія. Київ : Інститут інтегративної сімейної терапії, 2001. 299 с.

6. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия : короткий лекционный курс. Санкт-Петербург, 2001. 293 с.

7. Винникот Д.В. Все мы родом из родительского дома. Записки психоаналитика. Санкт-Петербург, 2019. 288 с.

8. Желдак І.М. Практикум з групової психотерапії дітей і підлітків з корекцією сімейного виховання. Київ : Інститут загальногуманітарних досліджень, 2001. 240 с.

9. Игровая семейная психотерапия / под ред. Ч. Шеффера. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 291 с.

10. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2006. 384 с.

11. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 150 с.

12. О'Коннор К. Теория и практика игровой психотерапии. Санкт-Петербург, 2002. 405 с.

13. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 317 с.

14. Роджерс К. Психология супружеских отношений. Возможные альтернативы. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. 288 с.

15. Семья в психологической консультации / под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. Москва : Педагогика, 1989. 212 с.

16. Спиваковская А.С. Психотерапия: игра, семья, детство. Москва, 1999. 218 с.

17. Фримен Дж. Техники семейной психотерапии. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 384 с.

18. Хямляйнен Ю. Воспитание родителей: концепция, направления и перспективы. Москва : Просвещение, 1993. 183 с.

19. Черников А.В. Введение в семейную психотерапию. Тематическое приложение к журналу «Семейная психология и семейная психотерапия». Москва, 1998. 131 с.

20. Черников А.В. Системная семейная терапия: интеграционная модель диагностики. Москва : Класс, 2001. 208 с.

21. Шапиро Д. На эмоциях: как улаживать самые болезненные конфликты в семье и на работе. Москва : Альпина Паблишер, 2019. 592 с.

22. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений : курс лекций. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 512 с.

23. Эриксон М., Хейли Дж. Стратегии семейной терапии. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2001. 448 с.